

„NÉPI” PSZICHOLOGIA: VALÓBAN CSAK FIKCIÓ?

DOMBROVSZKI ÁRON

Tamás Demeter, Ted Parent, Adam Toon (eds.):

Mental Fictionalism

Philosophical Explorations

Routledge, 2022. 376 oldal, £120

Hacsak nem vagyunk magunk is filozófusok, a „mentális állapot” kifejezés idegennek tűnhet, és valószínűleg nem igazán tudjuk, mi az. Ehhez képest érdekes, hogy mindannyian nap mint nap utalunk a magunk és mások mentális állapotaira, amikor egyes személyeknek vélekedéseket, vágyakat vagy szándékokat tulajdonítunk. Nem kell nagyon elvont állításokra gondolni, hanem például ilyenekre: „Szabolcs a megbeszéltnél később érkezett a találkozóra, mert azt *hitte*, hogy barátai sem érnek időben oda”; „Réka inkább hazament a váróból, mert *félt* a fogorvostól”; „András nem ment el egyből a fogadás után, mert *akart* még egy kicsit beszélgetni a többiekkel”. Azokat a diskurzusokat, amelyek ilyen mentális állapotokra hivatkozó mondatokat tartalmaznak, a szaknyelv a *népi pszichológiai* beszédmódhoz sorolja.

A népi pszichológiai társalgás áthatja a hétköznapiakat, lehetőségfeltételeként annak, hogy másokkal emberi kapcsolatokat teremthessünk azáltal, hogy igyekszünk megérteni őket, hogy oksági magyarázatokat és előrejelzéseket alkossunk az emberek viselkedésével kapcsolatban. Informális társalgásaink során az egyik leggyakoribb időtöltésünk a mások mentális állapotairól való spekuláció, legyen szó baráti érdeklődésről vagy rosszindulatú pletykálkodásról. Sőt, a saját viselkedésünket is a népi pszichológia terminusaiban értelmezzük. Általában emiatt feltételezzük, hogy a népi pszichológia mondatai értelmesek, van jelentésük és van igazságértékük (tehát vagy igazak, vagy hamisak). E feltételezések nélkül a magunkhoz és másokhoz fűződő viszonyunk – és így végső soron az emberi társadalom, ahogyan ma ismerjük – radikálisan másként festene.

A filozófusok szerint nem ennyire egyértelmű a helyzet. A népi pszichológiai diskurzussal kapcsolatban a legtriviálisabb aggály a mentális entitások létezését érinti: kezdve azon, hogy a mentális entitások rejtélyes és megfigyelhetetlen létezőknek tűnnek, egészen olyan, természettudományosan megalapozott tézisekig, miszerint az agyunkban kizárólag fizikai-kémiai folyamatok játszódnak le, amelyek kizárólagosan felelnek a viselkedésért, tehát nincsen benne

helyük extra entitásoknak. Akármilyen legyen is az elutasítás oka, egy dolog biztos: aki nem fogadja el a mentális létezőket, az nem lehet *realista* a népi pszichológia vonatkozásában, azaz nem gondolhatja azt, hogy a mondatok szó szerint azt jelentik, amit kimondanak, hiszen aki szó szerint veszi ezeket a mondatokat, akkor valamennyit hamisnak, avagy igazságérték nélkülinek tekinti.

A realizmustól való eltávolodással természetesen módosul a viszony a népi pszichológiához: mi lenne, ha egyszerűen számúznánk ezeket a mondatokat a hétköznapijainkból? Elvégre szó szerint hamis kijelentésekkel van dolgunk, és még csak nem is lenne példa nélküli egy ilyen jellegű nyelvi reform. Nap mint nap beszélünk gravitációról, vírusokról, különböző égi jelenségekről olyan fogalmakra és háttérfeltevésekre támaszkodva, amelyek csak a legutóbbi időkben szivárogtak be a természettudományból a hétköznapiokba, felváltva bizonyos jelenségek teológiai vagy babonás népi magyarázatait. Lehetséges-e, hogy a népi pszichológiát is egy szigorúbb, tudományos kifejezés mód váltsa fel a jövőben? Az *eliminativistáknak* éppen ez a programja: álláspontjuk szerint a népi pszichológiát számúznunk (eliminálnunk) kell, hogy átadhassa helyét a valóban igaz mondatoknak. Például a „Kata örült, mert nyert a lottón” helyett a következő mondatot kellene használnunk: „Kata *dopaminszintje megemelkedett*, mert nyert a lottón”. Ez utóbbi állítás már nem furcsa mentális állapotokra hivatkozik, hanem kizárólag a Kata szervezetében lejátszódó fizikai folyamatokra. Még ha ezzel valami tényleg igaz dolgot mondtunk is ki, a legtöbb ember idegenkedne, ha a népi pszichológia helyett ilyen tudományos jellegű beszéd mód uralná a hétköznapi társalgást.

Adott tehát egy diskurzus, amely – tegyük fel – nem igaz mondatokból áll, mégis nélkülözhetetlen a számunkra. Ez különös helyzet, hiszen úgy vélnénk, hogy a mondatoknak nem nagyon lehet más célja, mint igazságok kifejezése, a diskurzusok pedig haszontalanok, ha nem az igazságra irányulnak. Hogy eltávolodjunk ettől az intuíciónál, idézzük fel a klaszszikus (a GPS-korszak előtti) hajós navigációt, amely a számítások megkönnyítése érdekében a geocentrikus világtépből indul ki. Azt a hajós és asszisztense is tudja, hogy a geocentrikus világtépből hamis, mégis részt vesznek a társalgásban, mert gyakorlati haszna van: leegyszerűsíti a tájékozódást a vízen. Ha el tudjuk fogadni azt, hogy léteznek beszélgetések, amelyeknek nem az igazság a fő ereje – sőt lényegében

irreleváns az, hogy a mondatai igazságot fejeznek-e ki, vagy sem – akkor a népi pszichológia helyzete sem reménytelen.

A *mentális fikcionalizmus* a fenti koncepció mentén igyekszik átértelmezni a népi pszichológiát. Tehát elfogadja, hogy a diskurzus megőrzendő, ugyanakkor tagadja, hogy benne a mondatok szó szerint igazak volnának. Előjáróban érdemes megjegyezni, hogy nemcsak a mentális entitásokra utaló népi pszichológiai diskurzussal kapcsolatban lehetünk fikcionalisták. Gondoljunk például a matematikai fikcionalizmusra – a halmazok vagy számok létezése ugyanolyan zavarbaejtő, mint a mentális entitásoké – vagy a morális fikcionalizmusra, amivel azok élnek, akik valamilyen okból szkeptikusak az objektív módon létező morális tényekkel kapcsolatban.

Mindezek tükrében remélhetően a mentális fikcionalizmus gondolata sem tűnik már annyira hihetőnek. Demeter Tamás 2008-ban elsőként dolgozta ki részletesen, hogy mit jelent népi pszichológiai mondatokkal kapcsolatban fikcionalistának lenni.¹ A jelen tanulmánygyűjtemény tartalmazza az újabb nemzetközi hozzászólásokat a témához.

MI A MENTÁLIS FIKCIONALIZMUS?

A mentális fikcionalizmus tehát oly módon értelmez át egy elsőre igaznak tűnő diskurzust, amellyel kapcsolatban kételyek merültek fel, hogy az bizonyos pragmatikus előnyei miatt a továbbiakban is használható legyen. Ez valamennyi fikcionalista álláspont alapja. A pontosabb definíció nem könnyű, mert a mentális fikcionalizmus meghatározását minden képviselője igyekszik a maga céljainak és elképzeléseinek megfelelően alakítani. Ezt szem előtt tartva nézzük meg, mit jelent mentális fikcionalistának lenni!

Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy egy adott szerző leíró (hermeneutikai), előíró (normatív) vagy leplezett módon jeleníti-e meg álláspontját. A hermeneutikai fikcionalisták azt vallják, hogy ők megfigyeltek és helytállóan leírták, hogyan működik a népi pszichológia: a beszédmód ténylegesen nem az igazságot célozza, inkább a fikciókkal mutat rokonságot. Mivel a beszélők maguk ennek nincsenek tudatában, a hermeneutikai fikcionalista nem tesz mást, mint rávilágít a tévedésükre.

Az előíró fikcionalistákat egészen más cél vezérli. Ők elfogadják azt, hogy a népi pszichológia jelenleg is tényekről tesz állításokat, és a beszélők is tudják, miket állítanak. Ám ismerve a mentális entitások létezésével kapcsolatos problémákat, az előíró fikcionalisták is a diskurzus fikcionalista értelmezését javasolják, jelezve, hogyan kívánják atformálni a népi pszichológiát. Végül a leplezett fikcionalisták szerint ahhoz, hogy a diskurzus pragmatikusan használható legyen,

a beszélőknek – tévesen – realistáknak kell maradniuk vele kapcsolatban, mert ha kiderülne, hogy a szóban forgó mondatok hamisak, semmi hasznuk nem volna. Ennek szemléltetésére a morális fikcionalizmus adja a legtriviálisabb példát: tegyük fel, hogy kutatók egy csoportja teljes bizonyossággal fényt derített arra, hogy a morális ítéletek (például az, hogy lopni rossz vagy hogy az elesetteknek segíteni jó) valójában nem igazak, mert nem létezik olyan tény a világban, amely igazná tenné őket. Amíg ezzel csak egy szűk kör van tisztában, végső soron semmi sem változik a társadalomban, ám ha publikálják az eredményeiket és a laikusok közt is elterjed, hogy egyik ilyen ítéletük sem lehet igaz, az súlyos gyakorlati következményekkel járhat a büntető törvények megkérdőjelezésétől kezdve egészen a jelenlegi fogalmaink szerint morálisan rossz cselekedetek általános elfogadásáig. Demeter is a morális felelősségre hivatkozik a leplezett megközelítésmódról szólva a mentális fikcionalizmusban: „A manifest kép alapján a morális értékelést az teszi lehetővé, hogy cselekedeteinket mentális állapotok okozzák. Ha a hétköznapi mentális állapottulajdonításainkat tények helyett fikcióknak tekintjük, ezt a gondolatot többé nem tarthatjuk fenn, vagyis a népi pszichológia csak akkor képes funkcióját betölteni, ha fiktív természetű rejtve marad” (*A mental fictionalism worthy of its name*, 99. old.). Ezzel pedig nehéz vitatkozni, hiszen másokról alkotott morális ítéleteinket nagymértékben arra alapozzuk, amit az illető szándékairól és vélekedéseiről gondolunk.

Mivel motiválható a fikcionalizmus egy adott diskurzus kapcsán? Aggályaink lehetnek ontológiai jellegűek: nem fogadjuk el olyan entitások létezését, amelyeket az adott diskurzus feltételez. Ez az álláspont az úgynevezett *erős fikcionalizmus*hoz vezet, amely szerint a szóban forgó diskurzus – jelen esetben a népi pszichológia – mondatai hamisak. Álláspontunk ennél visszafogottabb, ha kételyünk ismeretelméleti: nem zárjuk ki a mentális entitások létezését, de nem is fogadjuk el őket, és agnosztikusan a fikcionalizmus *gyenge változatát* képviseljük: nem gondoljuk, hogy a népi pszichológia hamis, csak elismerjük, hogy nem tudjuk, igaz-e vagy sem. A gyenge változat ezért mind ontológiailag, mind nyelvfilozófiailag semleges opció, mivel továbbra is „megengedi”, hogy a diskurzus állításait úgy kezeljük, *mintha* igazak volnának.

Egy további irányzat a *lingvisztikai* fikcionalizmus, amelynek fő tézise nem a mentális entitások létezését érinti, hanem azt hangsúlyozza, hogy a népi pszichológiai diskurzus bizonyos hasonlatosságokat vagy analógiákat mutat a „hagyományos” fikciókkal. Ennek kapcsán Amber Ross tanulmánya a kötetben (*Mental fictionalism: The costly combination of magic and the mind*) azzal foglalkozik, hogy amennyiben a népi pszichológia irodalmi fikció, akkor vajon mi lehet a műfaja.

Az eddig ismertetett, eléggé általános megkülönböztetések valamilyen formában minden, a fikciona-

¹ ■ Demeter Tamás: *Mentális fikcionalizmus*. Gondolat, Bp., 2008. Tózsér János recenziálta a BUKSZ 2009. tavaszi számában (30–33. old.).

lizmussal foglalkozó szakszövegben megtalálhatók. A következő kérdés az, hogy a fikcionalisták konkrétan miként képzelik el a mondatok elkötelező erejének felfüggesztését. A legegyszerűbb megoldás bevezetni az úgynevezett *fikciós operátort*, egy olyan előtagot (prefix), amely megváltoztatja a mondatok jelentését és felmenti a beszélőt a mondat tartalmának vizsgálata alól. Általános képlete: „az *f* fikció szerint *p*”, ahol *f* a diskurzus, *p* pedig ennek a diskurzusnak egy mondata. A prefix-fikcionalisták azt feltételezik, hogy a beszélők – akár tudattalanul is – a diskurzus minden mondata elé odaértik ezt, példánkban így: „*a népi pszichológia fikciója szerint* Réka félt a fogorvostól, ezért inkább hazament.” Tehát az új mondat jelentése már nem az, hogy Réka a tényleges világ tényei szerint félt a fogorvostól. Pusztán a népi pszichológia egy fikciójáról van szó, és mi tudjuk, hogy a fikciók nem a valóságra irányulnak.

A *kontextuális fikcionalizmus* már nem az egyes mondatok jelentésére fókuszál, hanem a pragmatikai elemekre. Searle beszédaktus-elméletének² értelmében megkülönböztethető a kijelentések (lokúció) jelentése és illokúciós ereje (kimondójuk szándéka). A beszédcselekvés-elmélet centrális tézise az, hogy a nyelvi megnyilatkozás végső soron cselekedet, s ennek fényében pedig különbség tehető a kimondott mondatok (propozíciók) jelentése és a beszélők szándékai (illokúciós erő) között. Például, a „csukd be az ablakot” mondat rendelkezik egy jól meghatározható jelentéssel, ám ez a mondat soha nem egy absztrakt térben helyezkedik el, hanem egy bizonyos személy valamilyen szándékkal (kérdés, kérés, utasítás vagy parancs) mondta ki.

A mondat kimondható a *pretenzió* (tettetés, színlelés) illokúciós erejével is a fiktív diskurzusokban. Jó példa a játék: ha a gyerekek játék közben a kertben ágakat szednek fel, majd egyikük bizonyos mozdulatokat hajt végre és varázsigék kíséretében pretenziós szándékkal kijelenti: „most mormotává változtatlak téged, Elemér”, akkor ennek a mondatnak a fikció világán kívül nincs tartalma, ám a fikció világán belül – feltéve, hogy a varázsló betartotta a játék szabályait (helyes varázsigét használt, megfelelő mozdulatokat tett stb.), Elemér *valóban* mormotává változott.

Talán elsőre hátránynak tűnhet ez a kettősség: a mondat lehet igaz is és hamis is attól függően, hogy milyen kontextusban vizsgáljuk. Valójában egy teljesen hétköznapi jelenségről van szó. Komolyan megvitathatjuk, mit láttunk a tegnapi esti filmben, és ki-jelentéseink lehetnek igaz mondatok, hiszen a *filmben* tényleg megtörténtek ezek a dolgok, még ha mind tisztában vagyunk is azzal, hogy pusztán fiktív történetek. Vegyük észre, hogy a megoldás során nem feltételeztük semmiféle rejtett előtag használatát, amely befolyásolná a mondatjelentést, csak a társalgások implicit szabályaira és a beszélők szándékaira hivatkoztunk. Igaz, ez a megoldás nem vihető át egyszerűen a népi pszichológiára, ahol a beszélők szándéka az aktuális világban igaz mondatok kimondása.

A kontextuális változat részleteinek kidolgozásában fontos szerepet játszanak a *kellékek*. Például a varázslós játékban az ágak kellékek, a valóságban is létező eszközök, amelyek aktívan közreműködnek a fikción belüli történetekben. Valódi tulajdonságaik pedig akár relevánsak is lehetnek a képzeletbeli világon belül, ha például egy hosszabb ág erősebb varázslatokra is képes varázspálcának számítani. Kendall Walton pretenzió-elméletében³ a valódi és a fiktív világ közti áthidaló szabályokat *generatív elveknek* nevezi. Legfontosabb tulajdonságuk, hogy nemcsak a valóságból képesek a fikcióra hatni, hanem – feltéve, hogy ismerjük a vonatkozó generatív elveket – a fikciók a valódi világról is szólhatnak. Ha a gyerekek másnap az iskolában elmesélik a többieknek, hogy a játékban Elemérnek volt a legkisebb a varázsereje, akkor azok már azt is tudják, hogy neki jutott a legrövidebb bot. Walton *tartalom-orientált* pretenzióról beszél, ha a kellékek előreviszik a fiktív cselekményt, és *kellék-orientált* pretenzióról, ha a kellékek révén tudunk meg valamit a külvilágról.

Ezekkel a részletekkel gazdagítva kimondható, hogy a mentális fikcionalizmus kontextuális változata szerint a népi pszichológia olyan kellék-orientált pretenzió, amelyben a fikció segítségével információkat szerezhetünk az emberek viselkedéséről. A modellben a kellékek szerepét az emberek töltik be, a fikció természetesen a népi pszichológia, a generatív elvek alapján pedig bizonyos viselkedések vagy viselkedési mintázatok miatt igaznak gondoljuk a fikciót. Érdemes megjegyezni, hogy szó szerint igaz mondatokat állíthatunk a fikción belül is, így a kontextuális fikcionalizmus a mentális fikcionalizmus gyenge, agnosztikus kidolgozását is lehetővé teszi.

Hátra van még az *affektív mentális fikcionalizmus*. Ez abból indul ki, hogy a diskurzus célja segítséget nyújtani a beszélőknek a társas térben való eligazodáshoz. Függetlenül attól, hogy az elhangzottaknak van-e bármilyen közük a valósághoz, támpontokat adnak ahhoz, hogy kiben bízhatunk meg, kit érdemes elkerülnünk, és lehetővé teszi a személyek morális értékelését is. Az affektív fikcionalizmus nem kezdetleges elméletnek tekinti a népi pszichológiát, hanem bizonyos konvenciók és narratív eszközök halmozának, amelyeket megfelelő módon használva mások számára is egyszerűen befogadható történeteket konstruálhatunk érzéseinkről és érzelmeinkről.

*

A bevezető tanulmányt követően a kötet első szakasza öt olyan cikket tartalmaz, amelyek konkrétan kidolgozott mentális fikcionalista álláspontokat mutatnak be. Ezeket követik a második szakaszban az ellenvetések a mentális fikcionalizmussal szemben – nézzünk meg közülük négyet!

Kocsis László és Pete Krisztián (*The Sellarsian fate of mental fictionalism*) azt kérdezi, mégis miként lehet a népi pszichológiai diskurzus sikeres, ha egyszer a

benne szereplő mondatok nem igazak. Itt érdemes arra gondolni, hogy a vélekedéseket és szándékokat tulajdonító mondatok segítségével nemcsak arra vagyunk képesek, hogy konszenzuálisan elfogadott megállapításokat tegyünk másokról, személyek viselkedését is megmagyarázhatjuk, sőt akár előre jelezhetjük is: ha Aladárról tudni vélem, hogy az esti kabaré vendégeit ellenszenvesnek tartja, akkor jó eséllyel számíthatok arra, hogy a kabaréra szóló meghívásom vissza fogja utasítani. Ez pedig pontosan így is lesz – mint általában az Aladár-ra vonatkozó jóslataim nagy részével: el szoktam találni, mi a kedvére való, és mely tevékenységekhez kell inkább más partnert keresnem. Hogyan lehetséges ez, ha az Aladárnak tulajdonított vélekedések és vágyak nem valóságosak, pusztán a népi pszichológiai fikció termékei?

A mentális fikcionalista számára természetesen adódnak bizonyos védekezési útvonalak. Elsőmentsvárként egyszerűen letagadhatja, hogy a népi pszichológia – minden látszat ellenére – sikeres elmélet, azt bizonygatva, hogy nagyrészt a véletlennek köszönhető, ha az emberek a diskurzusban alkotott hipotéziseknek megfelelően viselkednek. Ami különös felelősség, ha meggondoljuk, hogy ez a diskurzus évezredekken keresztül fenn tudott maradni. Ennél frappánsabb az a válasz, amelyik a fikcionalizmus keretelméletére hivatkozik: ténylegesen vannak olyan diskurzusok, amelyek akkor is betölthetik pragmatikus funkciójukat, ha szó szerint nem igazak, emlékezzünk vissza a hajós navigáció példájára. A mentális fikcionalistának nem szükséges magyarázattal szolgálnia arra, miként lehet sikeres a diskurzus, hiszen több példa is akad arra, amikor a véletlennek köszönhetően egyes elméleteink egyszerűen képesek helyes előrejelzéseket tenni, így ebben az esetben sincs semmi különös.

Zoe Drayson (*What we talk about when we talk about mental states?*) ellenvetése a mentális fikcionalizmussal szemben az, hogy – ellentétben más típusú, például a matematikai vagy a morális fikcionalizmussal – hiányzik mögötte a kellően erős motiváció. Egyrészt, azok, akik kételkednek a mentális entitások létezésében, gyakorlatilag semmilyen ontológiai megfontolással nem álltak még elő arra vonatkozóan, hogy végső soron mit kifogásolnak bennük. Ez az ellenvetés ugyanakkor nem áll a legerősebb lábakon. Bár tény, hogy a mentális fikcionalizmussal foglalkozó tanulmányokban elenyésző számban található a fizikalizmus mellett szóló érveket, ennek inkább prózai oka van: a szerzők igyekeztek megtartani cikkeik fókuszáltságát. Hiszen erről a kérdésről igen élénk viták zajlanak a metafizikában olyan kutatók

közt, akik hosszú évek óta csak a mentális és fizikai tárgyak létezésével foglalkoznak. Így aki a fizikalista érvekre kíváncsi, jobban jár, ha az erre szakosodott filozófusok tanulmányait olvassa. Ugyanakkor még a metafizikán belül sem biztosan lefektetett alap a fizikalizmus, hiszen sokan kétségbe vonják, és a mentális entitások létezése mellett érvelnek. A szakértők közti egyet nem értésnél azonban keresve sem találhatnánk jobb bizonyítékot arra, hogy nekünk, laikusoknak érdemes legalábbis agnosztikusnak maradnunk a mentális entitások létezésével kapcsolatban – ami már elő is hívja a fikcionalizmus gyenge változatát. Azt se felejtjük el, hogy az entitáscentrikus megközelítés csak a fikcionalizmus bizonyos változataira érvényes; a lingvisztikai fikcionalistának nem szükséges sem igenlő, sem elutasító állást foglalnia a mentális entitások létezéséről.

Ennek az álláspontnak a hívei elméletük előterjesztése során nem térnek ki arra, hogy pontosan mi- ben volna jobb a mentális fikcionalizmus olyan alternatívákkal szemben, mint például az eliminativizmus. Pedig az eliminativizmus korántsem annyira implauzibilis, mint ahogy azt gondolni szokás, ezt bizonyítja Adrien Downey tanulmánya is (*Enactive-ecological fictionalism: an eliminativism that works*). Az eliminatív materialisták szintén szkeptikusak a népi pszichológiai diskurzussal kapcsolatban, mégsem gondolják megőrzendőnek. Hogy a fikcionalizmus továbbra is kompetitív álláspont maradjon, érvelni kellene amellest, hogy a népi pszichológia igenis megőrzendő, ami nehezebb feladat, mint elsőre tűnik. Daniel Hutto tanulmánya (*A brickhouse defence for folk psychology: how to defeat „Big Bad Wolf” eliminativism?*) szerencsére épp erre a problémára is igyekszik megoldást találni: az általa javasolt *mindshaping hypothesis* értelmében a megőrzés legjobban akkor indokolható, ha a népi pszichológiát elsősorban etikai elméletként fogjuk fel, amely a társas viselkedés szabályozására szolgál. Vagyis amikor mások vélekedéseiről vagy szándékairól társalgunk, valójában nem proto-tudományos viselkedéselemzést végzünk mintegy a kognitív tudomány egyik alternatívájaként, hanem egészen másfajta célok vezérelnek bennünket, például az, hogy másokat morálisan értékelni tudjunk. Erkölcsi ítéleteket márpedig egyik tudománytól sem várhatunk – azok leíró jellege miatt –, így mivel más diskurzusok nem képesek kiváltani a népi pszichológiát, az igenis elengedhetetlen marad.

Végezetül, Márton Miklós és Tózsér János (*The pragmatic approach to fictive utterances and its consequences for mental fictionalism*) foglalkozik a meg lehetősen drámai elnevezésű *kognitív öngyilkosság* problémájával, ami eredetileg az eliminativizmussal szemben merült fel, ám később a mentális fikcionalizmusra is általánosították. A kognitív öngyilkosság végső soron az öncáfoló érvek egy változata: álláspontja megfogalmazásakor a fikcionalista nem kerülheti el, hogy népi pszichológiai fogalmakra hivatkozzék, ami viszont óhatatlanul implikálja a mentális

2 ■ John R. Searle: 2009. *Beszédaktusok*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat, Bp., 2009.

3 ■ Kendall Walton: *Mimesis as Make-believe: On the Foundations of the Representational Arts*. Harvard University Press, 1990.

entitások létezését. Hogy megtudjuk miért, érdemes visszaemlékezni arra, hogy a mentális fikcionalista milyen nyelvfilozófiai megoldást alkalmaz az egyes állítások elkötelező erejének megszüntetéséhez. Segítségül hívja Walton pretenziós elméletét: a beszélők nem valódi kijelentéseket tesznek, csak színlelik, hogy létezik egy olyan fikció, amelyben viszont ők maguk rendszerint hisznek. Amire itt a filozófusok álláspontjuk megfogalmazásában támaszkodnak – a színlelés, a vélekedés, a szándék –, mind népi pszichológiai fogalom. Olyan következmény ez, amelyet a fikcionalisták nagy része nem fogadhat el: az antirealista fikcionalisták emiatt önellentmondásba keverednek, az agnosztikus fikcionalisták pedig szándékuk ellenére köteleződnek el, ami motiválatlanná teszi álláspontjukat. Adam Toon (*Fictionalism and intentionality*) igyekszik válaszolni ezekre az aggódalmakra.

A kötet komoly erénye, hogy tartalmaz tanulmányokat, amelyek tárgyalják ezeket a problémákat, sőt konstruktív javaslataik is vannak arra, miként lehet átlendülni ezeken az aggályokon és továbbra is erős formában képviselni a mentális fikcionalizmust. A könyv harmadik szakaszában olvashatók olyan cikkek is, amelyek új irányokat jelölnek ki az elmélet továbbgondolásához.

Az újabb javaslatok közül talán a pszichiátriai fikcionalizmus veti fel a legizgalmasabb kérdéseket, különös tekintettel arra, hogy a pszichiátriai betegségek ontológiai státusza már jó ideje megosztja a filozófusokat. Sam Wilkinson tanulmánya (*Psychiatric fictionalism*) Thomas Szász ötletére épít, aki szerint a pszichiátriai betegségek pusztán „mítoszok”. Ennek alapján a pszichiátriai fikcionalizmus két eltérő fókusszal is megfogalmazható. Az első változat szerint a mentális betegség fikció. Ha nem fogadjuk el mentális entitások létezését, akkor végső soron nemcsak a népi pszichológia minősül hamisnak, hanem a mentális szféra egyetlen állapotát sem tarthatjuk valóságosnak, ideértve az elme betegségeit is. Az ilyen értelemben vett pszichiátriai fikcionalisták természetesen nem tagadják, hogy az emberek szenvedhetnek a ma „pszichiátriai” nevezett betegségekben, de azokat nem az elme, hanem az agy betegségeinek tartják.

A mentálissal kapcsolatos kételyeket elismerő pszichiátriai fikcionalizmus az ontológiai megfontolások figyelembevétel nélkül is képviselhető, ha Szász tézisének azt az értelmezését fogadjuk el, hogy a mentális betegségekről szóló diskurzus nem tényállító, hanem inkább bizonyos érzelmek kifejezésére szolgál, tehát *emotivista* keretben érthető meg. Az *emotivizmus* azonban van egy kellemetlen tulajdonsága: mivel nem feltételezi, hogy a diskurzus mondatainak jelentése volna, szemben áll a fikcionalizmussal. Ráadásul a pszichiátriai emotivizmus nem is plauzibilis: a szóban forgó diskurzus ugyanis nem tűnik érzelmkifejezőnek, ráadásul az elképzelés Wilkinson szerint technikai problémák miatt is megvalósíthatat-

lan. Így azok, akik agnosztikusak a mentálissal kapcsolatban, ám erős kétéllyel kezelik a pszichiátriai diskurzus állításait, jobban teszik, ha a lingvisztikai fikcionalizmus valamelyik változata mellett köteleződnek el.

Az elmélet alternatív fókusszal úgy is megfogalmazható, hogy a mentális betegség fikció, ami végső soron az orvosi fikcionalizmus egy speciális változata. Ez a kevésbé vonzó javaslat némi magyarázatot kíván: hogyan gondolhatja bárki, hogy a betegségek pusztán fikciók? Ez a tárgy normatív jellegéből adódik, mert a betegnek levés olyan tulajdonság, ami nagy valószínűséggel nem alapozható meg kizárólag a nyers tények segítségével, és magába foglalja azt a nyilvánvaló értékelést is, hogy betegnek lenni rossz állapot, míg egészségesnek lenni jó. Előfordulhat, hogy két kompetens, tapasztalt és hasonló orvosi tudású ember egy bizonyos esetet illetően teljes mértékben egyetért a tényekben – ti. egy harmadik személy fizikai állapotának leírásában –, ám vitázhatnak arról, hogy az illető beteg-e egyáltalán. Ez nem a betegségek definíciós hiányosságából eredő probléma, hanem az, hogy a beteggé nyilvánítás feltételezhetően minden esetben értékelő mozzanatot is tartalmaz, forrása tehát nem egyedül a definíciók és a tények állása. Hasonló ez ahhoz, amikor két néző figyel egy festményt: fizikailag mind a ketten majdnem ugyanazt látják, de nem értenek egyet abban, hogy a festmény szép-e, vagy sem. Erre a (feltételezett) normativitásra épül a betegségekkel kapcsolatos fikcionalizmus, amelynek tehát egyik speciális változata a mentális betegségeket érintő pszichiátriai fikcionalizmus. Ezt egyébként akár együtt is képviselhetjük a mentálist érintő változattal, ám ebben az esetben már valószínűbb, hogy valamiféle globális fikcionalizmus felé lenne célszerű elmozdulnunk – ehhez hasonló állásponttal a kötetben Ted Parent (*I think; therefore, I am a fiction*) írása foglalkozik.

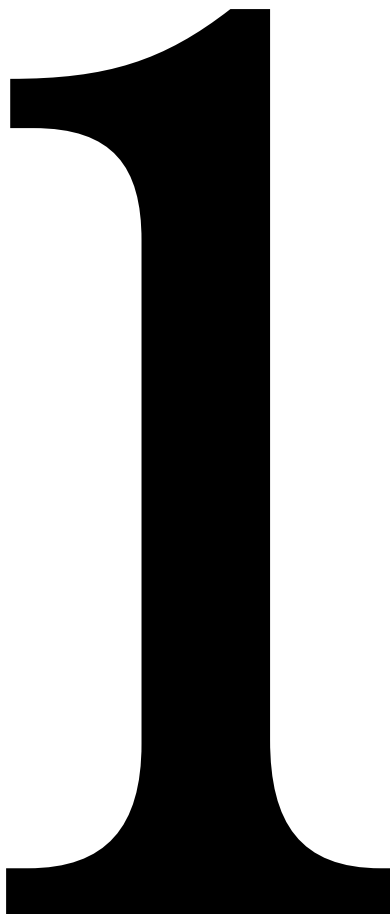
A kötet utolsó szegmensének tanulmányai a mentális fikcionalizmus alternatíváit mutatják be. Főleg a szakértőkhöz szólnak, ám amennyiben egy bizonyos szintig feldolgoztuk a korábbi cikkeket, magunk is szakértőkké válhatunk és megismerkedhetünk olyan egzotikusabb álláspontokkal, mint Julia Tanney deflacionizmusa (*Rejecting the metaphysics of the mental: An advertisement for a conceptual-cartographical exploration of our „folk psychological” practices*), Meg Wallace ellenvetései (*Mental fictionalism: A foothold amid deflationary collapse*), továbbá Tim Crane és Farkas Katalin mentális modellizmusa (*Mental fact and mental fiction*) és Bruno Mölder askriptivizmusa (*Interpretivism and mental fictionalism*). Azokat próbálják meggyőzni, akik osztják ugyan a mentális fikcionalizmust is életre hívó aggályokat a népi pszichológiára vonatkozóan, ám a fikcionalizmust valamilyen okból mégsem képesek elfogadni. A kötetet Daniel Dennett (*Am I a fictionalist?*) olvasmányos írása zárja, amelyben a szerző elénk tárja saját viszonyát a fikcionalizmushoz.

Összefoglalva: az eddigiek csak ízelítőt nyújtanak a köteté változatos esszégyűjteményéből. Az írások átfogják a mentális fikcionalizmus alapvető koncepcióját, az elméletet érintő problémákat, lehetséges megoldásaikat és az álláspont további fejlődési lehetőségeit. Feltérképezik a környező kutatási irányokat is. A *Bevezető* laikusoknak is segítséget nyújt abban, hogy a könyv egy-egy nehezebb tanulmányát értő módon olvashassák, ám a szakértők is minden bizonnyal számos újdonságot találnak, amelyek gazdagíthatják folyamatban lévő kutatásaikat. □

**A recenzió az MTA Lendület Értékek és Tudomány kutatócsoport támogatásával készült.*

Tisztelt Olvasónk!

*2023-ben ismét
személyi jövedelemadójának*

SZÁZALÉKÁVAL

*támogathatja a
Budapesti Könyvszemle
megjelenését.*

*A Budapesti Könyvszemle Alapítvány
adószáma:*

19008044-1-43